

KULTUREN

DET HELLIGE

KULTUREN OG DET HELLIGE

UDGIVET AF DET KONGELIGE VITENSKABSAKADEMI

UDGIVET AF DET KONGELIGE VITENSKABSAKADEMI

KØBENHAVN 1900

EILIV SKARD

KULTUREN

OG

DET HELLEGE

GRØNHOLT PEDERSENS FORLAG

KØBENHAVN 1946

COPYRIGHT
GRØNHOLT PEDERSENS FORLAG

TRYKT I
AXEL NIELSENS BOGTRYKKERI
KØBENHAVN

I den kulturdebat, som har fundet sted i vort østlige naboland under og efter krigen, har interessen hurtigt samlet sig om spørgsmaalet: hvor finder vi det sikre grundlag for kultur? Og saaledes maa det nødvendigvis gaa, naar man i dag for alvor tager kulturens problem op. I fredelige dage, sædvanligvis kaldet de gode dage, kan man nok med stor interesse drøfte kulturfacadens udsmykning. I dag, midt i det store kulturkaos, er det mere nødvendigt at spørge om kulturens fundament. Den tid er forbi, da vi sorgløst kan nyde kulturens frugter. I dag maa vi for alvor søge ned til kulturens rod. Og her vil jeg tro, at de fleste vil indrømme, at vi ikke kommer udenom problemet: kultur og religion, eller, som jeg vil foretrække at sige: kulturen og det hellige. Det er dette problem, vi her vil søge at komme til klarhed over. Med andre ord: vi vil søge at finde frem til et kultursyn, som er i overensstemmelse med de erfaringer, de sidste aar har givet os.

I

Lad mig da først sige et par ord om, hvad jeg vil kalde kultursynet i min egen generation, det slægtled, som nærmer sig de 50, og som havde faaet sine afgørende indtryk, før den række af jordskælv, som nu i en menneskealder har rystet verden, endnu for alvor var brudt løs. Hvad var det, vi troede paa, vi

som var gymnasiaster eller unge studenter, den gang den første verdenskrig begyndte? Jeg tænker, at mange af os som en skøn drøm mindes vor tro paa fremskridtet, den jævne og sikre, opadstigende udvikling.

Jeg behøver ikke at gaa nærmere ind paa de kendsgerninger, som denne tro var forankret i. Hvis vi var blevet spurgt, vilde vi have peget paa teknikens rivende udvikling, de sociale forbedringer, den stigende oplysning og den voksende humanitet, som lod os tro, at menneskene selv maatte blive bedre, mildere, humanere. Ogsaa paa det moralske omraade gjalt altsaa udviklingen og fremskridtets lov.

Nutidskulturen syntes at være sig selv nok, at staa ved sin egen tyngde. Naar vi læste historie, var det ikke saa meget for at lære af fortiden, for hvad skulde vi vel lære af en fortid, som vi saa grundigt havde distanceret? Vi læste historie, bl. a. fordi historien saa klart syntes at vise os den fremskridtets festligt stigende linie, som det smigrede vor forfængelighed at se, fordi den viste os, hvor langt vi var kommet, og hvor højt vi var steget — naar vi f. eks. saa tilbage paa det, vi kaldte den mørke middelalder med dens mørke fængsler, dens torturkamre og alt det andet, som aldrig, aldrig skulde komme tilbage. Et tysk billedværk fra aarhundredskiftet hed: »Die Tortur«. Vi bladede i det i grunden ikke dybere berørt, forvisset om, at alt dette hørte fortiden til og uden anelse om, at vor egen tid snart skulde supplere værket med et nyt kapitel, det grufuldeste af alle. Kulturen syntes at staa saa trygt, den trængte ikke til nogen støtte — ikke af historie og tradition, aller mindst af religion.

Nuvel, vi vidste jo nok, at religionen engang i fjerne tider havde staaet ved kulturens vugge. At religionen var kulturens rod, havde den historiske forskning klarere og klarere paavist: den ældste kunst stod i gudstroens tjeneste, lov og ret fik sin hellighed fra de højere magter. Alt dette var vi klar over, men lige saa klart syntes det os, at kulturens fremskridt netop bestod i, at den emanciperede sig fra religionen. Kulturens verdsliggørelse, kunstens, teatrets og statens sækularisering var en proces, som vi saa for vore øjne, og vi mente, at det var en naturlig, en nødvendig og en rigtig og glædelig udvikling. Dette kultursyn var herskende, ikke blot blandt de erklærede kristendomsfjender, men langt ind i de kristnes kredse.

II

Intet menneske, som har fulgt med i udviklingen, vil i dag være i stand til uafkortet at opretholde dette syn. Hele denne kulturopfattelse har slaaet revner paa kryds og tværs.

Det er nu for det første næsten overflødigt at pege paa, at troen paa det automatiske fremskridt er styrtet sammen. Jeg stillede for nogle aar siden det spørgsmaal til en gruppe studenter: er det lige saadan for jer, som det var for os i min studietid, at troen paa fremskridtet er noget selvfølgeligt? Der blev svarret: »vi har hørt meget om fremskridt af den ældre generation, men det, som vi har erfaret, har ikke kunnet overbevise os om, at denne tro har ret.«

Selvfølgelig skal vi vogte os for at undervurdere de store fremskridt, som faktisk blev gjort i det 19' aarhundrede, og selvfølgelig skal vi ikke kvæle vor evne til at haabe. Der er i skuffelsens tider altid men-

nesker nok, som bærer billig skepsis og pessimisme til torvs. Men fremskridtet er ikke noget selvfølgerigt; det koster mere, end vi troede. Kulturarbejde kan sammenlignes med de jyske bønders sejge kamp mod sandet paa heden: hvis slidet, opdyrkningen, skovplantningen standser, saa er sandet snart herre over hele feltet. Vi troede, at fremskridtet var billigt. Det var, fordi vi havde stirret os blinde paa det tekniske fremskridt. Det er jo sandt nok, at den mand, som laver en ny og bedre bilmodel, bliver millionær, men det er ikke mindre sandt, at den mand, som først hævdede tankens uafkortede frihed i Europa, maatte tømme giftbægeret, og at den mand, som først sagde: »elsk jeres fjender,« endte sit liv paa et kors. De virkelige fremskridt er i sandhed ikke noget, vi faar gratis.

Og for det andet: vi har maattet tilegne os en bitter lærdom om d e t o n d e s m a g t. Carlyle lod sin tids fremskridtoptimister høre, at de oversaa den rolle, djævelen spiller i verden. Her skulde v o r generation komme til at gøre erfaringer. Kulturarbejde betyder kamp mod onde magter i os og omkring os, og de er langt mægtigere, end vi anede. Selve vort menneskesyn er blevet mørkere. Ældre tiders psykologi lod os tro det, som vi helst vilde tro, at mennesket er et ædelt fornuftvæsen. I den sidste menneskealder har vi hørt andre toner: mennesket er et bundt af drifter. Kultur og moral er bare en fernis, som slaar revner hver gang, de elementære kræfter rører paa sig. Kristendommens lære om syndens realitet, om at verden ligger i det onde, har faaet en drastisk belysning ved to verdenskrige. Og det gamle ord om verden som en jammerdal stilles helt i skyggen af de dystre under-

gangsprofetier, som vi har faaet at høre i de senere aar af digtere, som personligt staar fjernt fra kristendommen.

Men for det tredje: haabet om en lykkelig religionsløs menneskehed har vist sig at være en illusion. En af Brandes' unge disciple talte ved aarhundredskiftet med begejstring om den tid, da ateismen, og med den lykken skulde holde sit sejerstog over jorden. Ateismen kom, men ikke lykken. At bryde den kristne traditions magt over sindene opnaaede man mange steder og bedst i Tyskland. Men resultatet blev ikke som ventet. Det, som kom ud af det, var ikke en religionsløs højkultur, men en ny, dæmonisk religionsform, nazismens djævelske ideologi. Den nazistiske bevægelses ubestridelige magt i Tyskland er uforklarlig, hvis man ikke forstaar, at den har karakter af et religionssurrogat. Den mægtige sum af aandelig kraft, som i tidligere aarhundreder havde givet sig udtryk i mystikken, reformationen, pietismen, strømmede nu ind i det nazistiske vanvids kanaler. Religiøs trang lader sig ikke undertrykke eller udrydde. Prøver man paa det, kommer den tilbage paa et andet og lavere plan: hvor guderne fordrives, huserer dæmonerne.

Naar det i de tyske fangelejre var forbudt at læse evangeliet juleaften, naar biblerne blev kastet i destruktionsovnene, da begyndte vi at forstaa noget af det, som i det skjulte var foregaaet i det 19. aarhundrede. Og da jeg for nogen tid siden med forfærdelse paany læste Brandes' artikler i »Tilskueren« vinteren 1889-90, hvor han introducerede og anbefalede Nietzsche som den nye profet, da syntes jeg, at jeg forstod, hvorledes det 19' aarhundredes sækularisering kunde skabe forudsætningen for det 20' aarhundredes barbari.

Det kan vel endelig ogsaa siges, at det, vi har oplevet, har givet os et noget andet synspunkt, ud fra hvilket vi vurderer kristendommen. Det spørgsmaal, som vi saa ofte drøftede i mine studenterdage, om kirken ikke har været en reaktionær magt, er berettiget nok. Det er et faktum, at kirkens mænd ofte har stillet sig imod de mest velbegrundede reformkrav, og at kirken, naar den har faaet politisk magt, har misbrugt den paa samme maade som verdslige magthavere. Beretningen om, hvordan mennesker gennem alle tider har misbrugt religionen til selviske formaal, udgør nogle af de mest uhyggelige afsnit i historiens bog. Lad os slaa det fast med det samme. Men der er et andet forhold, som det i dag er endnu vigtigere at understrege: kirken gaar ind for kulturværdier, som vi ikke kan give slip paa, dersom vi ikke skal rutsche tilbage i det vildeste barbari. Gennem et par tusind aar har kirken hævdet, at mennesket er skabt i den højestes billede, og at der derfor er noget ukrænkeligt i menneskets væsen; at der ikke er jøde eller græker, men alle mennesker har det samme menneskeværd for Gud. Og endelig, at sandhed er sandhed og Gud velbehagelig, medens løgn er løgn og djævelens værk, i hvilken forklædning den saa optræder. Vi véd af bitter erfaring hvilken orkan af løgn og barbari, der brød løs over Europa den dag, da et stort folk fornægtede og bekæmpede disse fundamentale sandheder. For omtrent 4 aar siden sad vi en søndag oppe i Oslo ved aabent vindue og lyttede spændt, om kirkeklokkerne vilde ringe, eller om det var forbi. Da de som sædvanlig lod sig høre, tror jeg, at adskillige sagde til sig selv, at endnu stod altsaa rettens, menneskeværdets og kulturens sidste skanse.

III

Den generation, som satte sit haab til verdsliggørelsen, og som troede, at kulturfremskridt var det samme som frigørelse fra det hellige, tog fejl. Vi tog fejl. Jeg har allerede antydnet, hvor fejlen laa. For at sige det positivt: der er en nødvendig forbindelse mellem kultur og religion. Sækulariseringen er et sygdomsfænomen, den dybeste aarsag til kulturkrisen, fordi det hellige ikke blot er kulturens rod, men altid maa være dens grundlag og dens inspirationskilde.

Maa jeg gennem et par historiske eksempler klarlægge, hvad jeg mener. Jeg vil først sige et par ord om den græske højkultur og saa lidt om den nye kulturimpuls, som kom med kristendommen.

Den græske højkultur, Athens klassiske aandskultur, var et historisk »engangsfænomen«, som ikke kan kopieres. Men den kan i høj grad lære os noget.

Der er tre træk, vi maa fæste os ved. Vi ser en mageløs, original skaberævn, som stiller selv renaissance i skygge. Vi ser et samfund med moralske normer, som er hellige og forpligtende, og som skaber en grænseløs offervilje og samfundsånd. Og i det rige kulturliv er borgeren aktivt med. Det ideal, som lyser gennem Perikles' berømte gravtale: at hver borger skal være en personlighed, var her paa vej til at blive virkeliggjort.

Hvad var det bærende princip i denne kultur? Det var af religiøs art. Den dybe respekt for det hellige var statens ryggrad. Denne kultur er dybt religiøs. Solon udtrykte det saaledes: »Vor stat er bygget paa retfærdighedsgudindens grundvold«, og den attiske borgered var et løfte om at forsvare byens mure og fædrenes tro. Den mageløse blomstring, som fulgte

efter sejren over perserne, er udtryk for et genialt folks svulmende kraft — og for menneskers tak til guderne, som havde vendt nøden til sejr. Den fromme græker saa tilbage paa sejrene ved Marathon og Salamis med noget af den samme følelse som den, hvormed den fromme jøde hvert aar mindedes, at Gud Herren paa underfuld maade havde ført sit folk ud af trældommen i Ægypten. Ingen kan helt til bunds »forklare« den enestaaende kulturelle blomstring i Athens storhedstid, men saa meget er vist, at ethvert forsøg paa forklaring maa regne med den dybe inspiration, som gudstroen gav. Derom vidner Aischylos' tragedier, Fidias' skulptur, Akropolis' søjlerækker og Platons filosofi. Statens idé er religiøs; derfor har pligtbudet til borgeren sin absolutte gyldighed — lige saa vist som statens egen magt er begrænset af hellig lov og sæd. Og det religiøse er en værdi, som er tilgængelig for alle. Hver borger er med til at forsvare byen og bestemme dens styre, dyrke dens guder og tiljuble den med den herlige poesi, som priste dette Athen, som var »fyldt med guders kraft«.

Kulturen var et hjem. I et hjem udløses evnerne i arbejde for det, mennesket har kært. Hjemmet forpligter mennesket moralsk, og i hjemmet er alle med, ingen maa være udenfor.

Der kom andre tider, vi tør kalde det forfaldstider. Aldrig kan dette forfald forklares helt ud, hvis vi ikke tager det faktum med, at religionen mistede sin magt over sindene. Det tragiske er, at den maa tte gaa til grunde, naar tanken rettede sit søgelys mod dens myter. I stedet for den religiøse pligtfølelse over for byen fremkommer midt i det demokratiske Athen, amoralske magtteorier, som minder os om Nietzsche:

den stærke mand dyrkes, viljen til magt bliver berettiget og prisværdig, den hæmningsløse tyrann bliver et ideal, demokratiet en latterlighed. Kunsten fortæller ikke mere om mødet med det hellige, kunstneren er ikke forkynner, men artist. Det er slut baade med det frie, lovbundne borgerliv og med den spontane skaberevne. Der kom en tid med en forfladiget kultur, som træffende kan karakteriseres med en række af de ord, som det vilde falde os naturligt at bruge om nutidens standardiserede civilisation.

Af ganske anden art var den kulturimpuls, som udgik fra kristendommen. Jesu evangelium var den radikale koncentration om det væsentlige: søg først Guds rige! Men han havde tilføjet, at ud fra dette forpligtende forhold til den Hellige skulde alt det andet gives i tilgift. »Det andet«, biproduktet kunde man næsten sige, var en ny kultur.

At det gik saaledes, at ny tro skabte ny kultur, er maaske ikke saa underligt endda. Lad mig nævne et træk til forklaring. En betingelse for, at mennesket kan være kulturelt skabende, er, at det har et hjem og et milieu. Det havde grækeren haft i sin by, her havde mennesket rod, her havde livet mening og fasthed og hellighed, her kunde evnerne udløses. Det var hjemfølelsen, som var gaaet tabt i de hellenistisk-romerske storbyer. Kristendommen gav menneskene den centrale tryghed tilbage, følelsen af at have et hjem. Ikke bare i aandelig betydning, idet Gud rykkede ind i livets centrum, men ogsaa rent praktisk og konkret: kirken blev menneskenes hjem; hjem for slaven, som listede fra sin herre ned til brødrene i katakomben; hjem for adelsdamen, som havde fundet en ny tro, som hendes familie betragtede med had og

forbitrelse. Her maatte alle evner udløses, og ud fra rent praktiske behov skabtes ny kultur: en kirkekunst, fordi Guds hus maatte prydes, en ny poesi, fordi Gud maatte lovprises, en ny talekunst, fordi menigheden maatte belæres og opbygges, en ny tænkning, fordi kristendommen tankemæssigt maatte gennemarbejdes og forsvares. Denne kunst, denne salmedigtning, denne teologi er blivende faktorer i Europas kultur.

For nogle aar siden læste jeg med mine studenter to mærkelige litteraturværker fra antikken: stoikeren Senecas »Moralske breve« og kirkefaderen Augustins »Bekendelser«, et skrift, som en dansk forsker har hjulpet os til klarere forstaaelse af. Det laa nær at sammenligne dem, begge forfattere har jo bl. a. udpræget psykologisk evne. Hvorfor naar Augustin saa meget dybere ned i sjælelivet? Seneca er psykolog, men først og fremmest moralist. Han har skarpsindige analyser, men helt ud udnytte sit eget indre som skatkammer kan moralisten ikke. Han stopper op. Moralisten er til syvende og sidst et fornemt og tilknapet afstandsmenneske. Augustin afslører hensynsløst sit indre, fortæller om sine tyverier som barn, om seksuelle forvildelser, om forfængelighed og ærgerrighed. Ikke fordi han vilde lave god psykologi, men fordi han praktiserede skriftemaalet. Den kristne syndserkendelse havde tvunget ham til at gaa dybt i sig selv, og den kristne erfaring om Guds tilgivelse havde givet ham mod til at tale ud om sine oplevelser for alle slægter. Saa kom, som et biprodukt, en fordybet, psykologisk erkendelse.

Paa lignende maade omskabte kristendommen det sociale liv. Vi kan tænke paa den nye vurdering af

barnet, ægteskabet, h j e m m e t, og senere oprettelsen af skoler og hospitaler. Alt sammen ikke ud fra noget kulturprogram, men ud fra en ærlig vilje til at praktisere Jesu efterfølgelse paa det ene omraade efter det andet.

IV

Saaledes blev da grundlaget skabt for europæisk kultur. At følge dens historie videre ligger uden for vort emne. Men disse kendsgerninger fra vor kulturs barndomstid giver nogle almengyldige belæringer.

For det første: forudsætningen for skabende aandsvirksomhed i kunst og poesi er det, som kunstneren kalder *i n s p i r a t i o n*. Uanset livssyn vil enhver kunstner være klar over, at inspirationen er kunstens hellige hemmelighed. Hvor er den største inspirerende kraft at finde, hvor er den dybeste kilde til oplevelse og erfaring? Man kan pege paa kærligheden, alle tiders kunst vidner om den. Man kan nævne naturoplevelsen, og i hvert fald i nyere digtning er dens rolle meget stor. Men ofte er begge disse ting forbundet med en endnu stærkere oplevelse, den, som kan karakteriseres med ordene: *m ø d e t m e d d e t h e l l i g e*. At det hellige er kunstens dybeste inspirationskilde, derom vidner Aischylos og Fidias, men ogsaa Jobs bog og Goethes Faust, ogsaa Dantes Comedia og Ibsens Brand og Tolstois romaner. Den væsentlige forudsætning for den store kunst er den store oplevelse. Derfor lyser den dag i dag stykker af det nye testamente som perler af litterær kunst. Forfatterne var ikke artister og vilde ikke være det, men de var mennesker, som havde det helt usædvanlige, som saa at sige kom ned fra bjerget med skinnende ansigter: »vi kan ikke lade være at fortælle om det, vi har

oplevelset». Men naar paa den anden side det meste af den tids øvrige litteratur nu kun læses af specialister, saa er det, fordi disse forfattere, med alt deres artisteri, ikke havde de store oplevelser, som det var umagen værd at gaa ud og fortælle til mennesker.

Norges digtning vidner med umiskendelig tydelighed om sammenhængen mellem kunsten og det hellige. Vi har haft store kristne digtere. Jeg kan nævne vore største nulevende romanforfattere Falkberget og Sigrid Unset. Vi har haft digtere, for hvem kristendommen var det store problem, som gav digtningen dybde og spændkraft. Jeg tænker, at baade Ibsen og Bjørnson møder os paa den linie. Vi har haft digtere som Øverland, hvis vers faar kraft og farvepragt fra den tro, de drabeligt bekæmper. Og vi har andre — men lad mig hellere tage et eksempel. De fleste vil være enige om, at Olaf Bulls »Metope« er højdepunktet i nyere norsk lyrik. To mennesker staar en sommeraften ved havet, en aften som saa mange andre med bølgeplask mod stranden, med sus gennem løvet — de sidste skyer skynder sig hjem før natten. En norsk sommeraften kan sagtens faa et menneske til at falde i tanker, men her høres stilheden, og han siger undrende: »Ven, hvad tænker du paa?« Hun maa svare, at det er de mange kommende aftener, hun tænker paa, »aftener som disse, hvor vi ikke faar lov at leve«, aftener med himmel og hav og sommerskyer uden mig. Tanken om den naadeløse død, som man burde kunne kaste sig ned og tigge denne skønne jord om at skaane os for. Og han, han véd jo, at saaledes er det, alt er endt med døden, han kan ingen trøst give —

og øje mod øje, saaledes staar Pan og Psyche foran et hav af korn, i stjerneskin.

Mere poetisk er dødsstemningen aldrig udtrykt, det første vinterlige kuldegys hen over en sommerhave. Vil man spørge efter tendens, saa er den mindst af alt positiv religiøs. En litteraturforsker, som leder efter religiøse motiver, maa nøjes med at konstatere, at digteren et sted som staffage har anbragt et fjernt, gyldent kirkespir — det er alt. Nej, det er i sandhed ikke alt. For hvad er det, som lægger det udsigelige skær af poesi over dette digt om døden, andet end det svage, afviste og benægtede »haab om en evighed?« Stemningsfylden ligger i dette haab som den fjerne sky over bjergene. Hvad om det havde været helt borte?

En stor naturforsker skrev for en menneskealder siden en bog, hvori han hævdede, at engang vil viden-skaben løse selve dødens gaade. Den nøgterne kundskab om livets og dødens love vil fjerne baade dødsfrygt og evighedslængsel. Lykkelig oplyst og frigjort vil mennesket dø, som træet, som dyret! Hvis en saadan lykkelig frigjort mennesketype kunde opdrættes, saa vilde den i al fald ikke skrive poesi! Samtidig med, at evighedstrangen svandt, vilde selve poesien kilde tørres ud. Saa dybt er det religiøse forankret i selve poesien væsen, endogsaa i en digtning, som søger at benægte den!

Men — og det er det andet punkt: kulturens historie fortæller os ogsaa noget andet, som allerede var antydnet med det, vi sagde om det græske folks skæbne. En moral, som i det lange løb skal bevare sin absolute autoritet, kan ikke undvære forankringen i det hellige, i religionen.

Ad mange veje har man søgt at bygge en moral uden guddommelig sanktion, baseret paa mennesket

selv. Det er altid vanskeligt og maaske særlig vanskeligt i dag. Det, som nyere psykologi har lært om menneskets bundethed af drift og lyst, synes at gøre det vanskeligere at rejse en rent »human« moral i dag, end det var den gang, da man med frejdighed karakteriserede mennesket som det ædle fornuftvæsen. Men den egentlige vanskelighed er altid den samme: moralkravet maa være absolut, og mennesket, enten vi taler om individet eller om en gruppe, er og bliver det relative. Moralen kræver det absolutte, og dermed er vi ude over det rent menneskelige. Moralen kræver respekt for det hellige, dermed er vi faktisk ovre i religionens verden. Her giver selve sproget en rettesnor: det værste, sproget i det hele taget kan udtrykke om et menneske, er, at for ham er intet helligt. Lavere kan vi ikke komme, med et saadant menneske kan vi ikke have noget fællesskab, for her findes ingen moralsk autoritet. Ideologiernes hektiske forsøg paa at fabrikere helligheder, gøre jorden eller blodet eller racen eller staten til noget helligt, beviser klart nok, hvilket haabløst skraaplan man befinder sig paa, naar man i stedet for at anerkende Guds autoritet slaar ind paa at lave afguder efter behov.

Rent praktisk kan man vel ogsaa sige, at en udelukkende »human« moral synes at have en forbløffende svag samlende og samfundsbyggende evne. Allerede de gamle stoikere vidste meget vel, at for et moralsk liv er det væsentligt, at sindet allerede fra morgenen samles om den etiske opgave, rettes mod de høje maal, og det er for utallige mennesker i dag en selvfølgelig ting, at dagen begynder med en moralsk opladning i form af at læse nogle linier eller

vers af bibelen. Men jeg maa spørge mig selv, om jeg, før kristendommen blev en realitet for mig, nogensinde fandt paa, at vi burde samles om morgenen til en moralsk andagt, f. eks. over Høffdings etik. Det er et spørgsmaal, om forskellen her ikke bunder i, at kristen etik kun er en side af det kristne liv, den kan ikke løsrides fra den kristne tro og hele den totalindstilling i taknemmelighed mod Gud, som er denne tros grundpræg. Her er vel den dybeste modsætning mellem den urkristelige etik med dens spontane friskhed — og den anstrengte stoiske moralisme.

Men hele dette raisonnement har ogsaa gyldighed, naar vi tænker paa stats- og samfundsmoralen. En stat maa bygge paa en alment anerkendt autoritet. Hvis der ikke eksisterer en saadan autoritet, saa er staten i opløsning, og den søger at skabe sig autoritet ved tvang. Hvordan det foregaar, véd vi godt i dag. Men hvor der findes en ubetinget respekt for aandelig autoritet, respekt for noget helligt, der er det let at styre; dér foreligger muligheden for den vanskeligste og fineste af alle statsformer: demokratiet. Vi har en tid levet i den illusion, at demokratiet var den naturlige statsform, der kom saa at sige af sig selv. Faktisk er jo demokratiet i historien en sjælden statsform, sjælden, fordi den er vanskelig, og vanskelig fordi den stiller saa store krav. Hvad kræver demokratiet? Intet mindre end, at den mægtige ikke skal misbruge sin magt, den rige nøjes med at have samme politiske ret som den fattige. Men der er jo noget rigtigt i det, som allerede sofisterne sagde: demokratiet er naturstridigt, det kommer i konflikt med vor egoisme, det kræver, at vi skal leve efter en højere moral end den helt og holdent »biologiske«. Faktisk er demokratiets

etik en pligtlære, som stiller de højeste krav til mennesket, selve de kristne grundkrav: selvfornægtelse, næstekærlighed. Demokratiet kan ikke nøjes med mindre. Men saa er det klart, at det, som kræves, er, at denne pligtlære dybt forankres i respekt for det hellige, og staten maa som en modvægt mod sin magtlyst føle og vide, at der er en hellig ret, som selv statsmagten maa underordne sig.

Derfor er det forstaaeligt, at demokratiet vanskeligt synes at kunne fæste rod uden for det kulturomraade, hvor kristendommen har forberedt grunden. En berømt udtalelse af Kagawa lyder: »for at kunne faa demokrati, maa Japan først faa kristendom.« Men vi behøver ikke at gaa saa langt bort. England har alle dage, og særlig i det sidste aarhundrede, staaet som demokratiets faste borg, mens Tyskland altid, og særlig i den sidste tid, har manglet evne til at tilegne sig demokratisk tankegang. Er det saa et tilfælde, at Englands førere i statsliv og aandsliv ofte har været mænd, som har følt sig personligt forpligtet af det kristne livssyn — vi kan tænke paa Gladstone og Dickens — mens Tysklands ledere i stats- og kulturliv har været mænd som Bismarck, Nietzsche og det tredje riges bødler og blodmænd?

Og lad mig faa lov at nævne endnu et synspunkt. Kultur skal ikke være noget, som kun vedkommer de store, de mægtige eller de geniale. Kultur skulde angaa os alle. Demokratiets højeste maal er tanken om en folkekultur. Lad det staa os klart, at en ikke-religiøs kultur aldrig kan blive en folkekultur. Om dette har den store oldtidshistoriker Rostovtzeff sagt nogle mærkelige ord i sin bog om den romerske kejserstids samfund. De orientalske kulturers stabilitet,

hævder han, hænger sammen med, at her var selve statens og kulturens idé af religiøs art, og en saadan idé kan fattes og tilegnes af alle, høj og lav. Vi kan tilføje: en kultur med først og fremmest æstetisk eller intellektuelt præg kan aldrig blive andet end en *f a a t a l s k u l t u r*. Religionen betegner den form af højere aandeligt liv, som er tilgængeligt for alle mennesker i ganske anden grad end videnskab og kunst. Dette er lige saa indlysende, som at den religiøse trang er noget mere almenmenneskeligt end behovet for æstetisk nydelse eller intellektuel klarhed.

Der var en stor dansk digter, som drømte om en folkekultur. Med sin egen digtning vilde han faa »selv bare ben paa gade« til at hoppe af fryd. Men Grundtvig var ikke i tvivl om, at pulsslaget i en saadan digtning maatte være religiøs forkyndelse, og han vidste vel, at den dannelse, han vilde give sit folk, maatte have varmen fra det kristne livssyn.

V

Der behøves næppe mange ord for at drage konsekvenserne af det, som her er gennemgaaet. Vi staar foran en kæmpemæssig opgave, som maa løses. Vi spørger om fundamenterne for kulturens bygningsværk, og svaret maa være: vi kan ikke undvære *d e t h e l l i g e*. Uden den forpligtende respekt for og den livgivende kontakt med det hellige vil livet forfladiges og moralbudet forflygtiges.

Allerede længe før krigen hørte vi dystre spaadomme om, at Vestens kultur gik mod sin undergang. Den har ikke mere den skabende evne, kilderne er tørret ud, blev der sagt. Uden at gaa ind paa disse diskussioner mener vi at kunne konstatere, at aands-

livet trænger til den inspiration, som kun forbindelsen med det hellige kan give. En høj og samlet kultur er udtryk for en stærk og samlet livsindstilling. Det græske teater skabtes af et folk, som var gennem-bævet af religiøs tro, den gotiske katedral rejstes af generationer, som havde deres sind samlet om Gud og hans rige. Uden en saadan sindets samling vil der aldrig rejses en stærk og midtpunktsøgende kultur, og vi vil aldrig komme ud af vort fantastiske stilkaos. Analyse eller psykologi kan ikke skabe høj kunst. Talekor og drejescene og lyseffekter kan ikke alene skabe en fornyelse af teatret.

Paa den anden side: vi vil bo i et land med ret og frihed, i en verden med fred og fordragelighed. Men dette problem er af moralsk art. Der er brug for en anerkendt aandelig autoritet, hvis vi ikke skal havne i en haabløs svingen frem og tilbage mellem perioder af lovløshed og perioder af despoti. Der er brug for mennesker med en saadan moralsk kvalitet, at de kan anvende vor fantastiske teknik til slægtens gavn og ikke til at ødelægge verden. Der trænges til en genfødsel af kristendommens magt over sindene, saa de moralske grundlove, budet om ret og budet om næstekærlighed, kan faa deres fulde myndighed over vore genstridige og selviske sind. Vi staar foran vældige moralske problemer i vore egne lande og i en verden, hvor store stater har vendt sig bort fra al overleveret moral. Vi staar foran en kæmpemæssig missionsopgave, et kors-tog, som kun vil lykkes, hvis det virkelig er det kristne kors, som bæres foran vort arbejde.

Men det kan ogsaa være værd at se paa sagen historisk. Der gives kun een europæisk kultur, den kul-

tur, som blev skabt for 1500 aar siden, da den sejrende kirke optog de bedste elementer fra den græsk-romerske kultur i sig. Da blev europæisk kultur skabt, og den har bestaaet siden gennem onde og gode dage, og stadig har vi søgt tilbage til kilderne for at faa styrke og fornyelse. Paa denne fælles rod beror det europæiske kulturfællesskab. Saa længe vi alle véd, hvad Marathon og Akropolis var, saa længe ord som evangelium og kors og daab er ord, som betyder noget for os, saa længe kan vi forstaa hinanden i Europa, vi taler et fælles sprog. »Ingen kan lægge en ny grundvold«, det ord kan med rette anvendes om vor europæiske kultur. Et radikalt brud med denne tradition kan kun betyde barbari. Vi mindes alle det misbrug, nazi-agitationen drev med ordene Europa og europæer under krigen. Den nazistiske ideologi skulde fremstilles som den ægte europæiske kultur, denne ideologi, som fornægtede vore grundlæggende værdier. Men det er kun retfærdigt at minde om, at ordet europæer er blevet misbrugt før. Vær europæer! blev der engang for 60—70 aar siden raabt ud over Norden, og meningen var: vær med i den sækularisering, som synes at skyde en saa vældig fart ude i den store verden! I dag maa det staa klart for alle, at europæisk kultur staar og falder med at være en kristen kultur. Det at være europæer betyder historisk set at være et kristent kulturmenneske.

Det kan ikke være andet, end at vor tanke ofte kredser om det spørgsmaal: hvad venter der vor verden, hvilken skæbne venter der det gamle Europa i de aar, som kommer? Herom kan intet menneske udtale sig med sikkerhed. Pessimisten har forlængst konstateret, at vor verden staar foran sin totale ud-

slettelse. Ingen kan modbevise ham. Personlig maa jeg sige, at jeg, ikke paa grund af nogen viden, men som en arbejdshypotese, tror paa muligheden af — lad mig sige: en g e n f ø d e l s e af vor kultur.

Men selve dette ord minder mig om den historiske tale, general Mac Arthur holdt den dag, da Japans kapitulation blev undertegnet. Han nævnte det frygtelige vaaben, som havde bragt den anden verdenskrig til afslutning, og der var ingen begejstring i hans ord, tværtimod. »Vi har haft den sidste chance. Hvis vi ikke finder et bedre og retfærdigere system, vil dommedag staa for døren.« »Og,« tilføjede han, »dette problem er religiøst. Der kræves en g e n f ø d e l s e.«

At kulturen, baade naar det gælder det skabende aandsliv og ret og politik, trænger til en genfødsel, og at dette maa være en k r i s t e n genfødsel, har staaet klart for mig i mange aar — længe før jeg havde noget personligt forhold til kristendommen. Men det er i dag klart for mig, at en genfødsel af kulturen kommer ved en genfødsel af m e n n e s k e r. Hvis det er blevet brændende for mig, at kristendommen kan komme til at nyskabe verden, saa maa jeg sætte min egen personlighed ind i denne nyskabelsesproces, idet mit liv stilles under Guds hellige inspiration og Guds hellige autoritet.